

Bærekraftig utvikling

Utdanning for bærekraftig utvikling

Forord

Dette dokumentet viser Utdanningsdirektoratets innsats for utdanning for bærekraftig utvikling i grunnopplæringen. Hensikten er å klargjøre mål, prioriteringer og enkelte tiltak som skal gjelde for perioden 2006–2010. Utfordringen er å sørge for kontinuerlig videreutvikling av kompetansen i skolesystemet, slik at skolen blir en aktiv bidragsyter i arbeidet for bærekraftig utvikling.

Målgruppen for dokumentet er skolepolitikere, skoleadministrasjonen på ulike nivåer, skoleeiere og skoleledere. Samarbeidsparter med interesse for opplæring for bærekraftig utvikling er også en målgruppe. Dette fordi opplæring for bærekraftig utvikling ofte fører til at skolen samarbeider med aktører utenfor skolen. Det er viktig å avklare roller og ansvar. En oversikt over aktører og ansvarsdeling finnes i vedlegg 1.

Dokumentet klargjør innholdet i utdanning for bærekraftig utvikling, beskriver tilstanden i sektoren og hvilke utfordringer en ser. Mot denne bakgrunn er mål, tiltaksområder og ansvars plassering utformet.

Dokumentet er et bidrag til Norges oppfølging av FNs utdanningstiår for bærekraftig utvikling (2005–2014), og er en oppfølging av den europeiske strategien for utdanning for bærekraftig utvikling som er utviklet i regi av UNECE (United Nations Economic Commission for Europe). I tillegg er den en oppfølging av den baltisk-nordiske strategien, Baltic 21E.

Opplæringen innenfor bærekraftig utvikling er basert på realfaglig kunnskap og setter kunnskapen inn i meningsfulle sammenhenger. Derfor vil opplæringen for bærekraftig utvikling støtte realfagsstrategien. Bærekraftig utvikling handler om verdier og vil støtte arbeidet med verdispørsmål i skolen. Den handler også om at elevens læringsarbeid kan bli til nytte for lokal forvaltning, og slik bidra til å styrke elevenes selvrespekt, motivere og inspirere til innsats og bidra til utvikling av et godt skolemiljø. Slik er sammenhengen med strategi for lærings- og oppvekstmiljø klar. Fordi det også handler om å utvikle handlingskompetanse, vil bærekraftig utvikling støtte strategi for entrepenørskap.

Opplæringen i bærekraftig utvikling handler om å få innsikt i demokratiske prosesser, og den vil bidra til utvikling av demokratiforståelse. IKT benyttes som verktøy i den norske satsingen for bærekraftig utvikling, og opplæringen for bærekraftig utvikling kan ses i sammenheng med strategi for IKT i skolen.

Oslo, september 2006

Innhold

1. Bærekraftig utvikling og utdanningens rolle	4
1.1 Hva er bærekraftig utvikling?	4
1.2 Hva er utdanning for bærekraftig utvikling?	5
1.2.1 FNs definisjon	5
1.2.2 Europeisk strategi	5
1.2.3 Baltisk-nordisk strategi, Baltic 21E	6
1.2.4 Nasjonalt nivå	6
2. Status	8
2.1 Nasjonal strategi for miljø og utvikling	8
2.2 Internasjonalt samarbeid	9
2.2.2 «Environment and School Initiatives»	9
2.3 Nettverk for miljølære	9
2.4 Andre tiltak	11
3. Grunnlaget for opplæring i bærekraftig utvikling	12
3.1 Generelt	12
3.2 Læreplaner	12
3.3. Planlegging av opplæringen	13
3.4 Kompetanseutvikling	13
4. Utfordringer	14
4.2 Skoleiervnivå/lokalt nivå	14
4.3 Skolenivå	14
5. Visjon, mål og tiltak	15
5.1 Visjon	15
5.2 Områder: tiltak og ansvar	15
5.2.1 Læreplaner og læringsressurser	15
5.2.2 Nettverksbygging og kommunikasjon	16
5.3.3 Evaluering og rapportering	17
5.3.4 Internasjonalt samarbeid om utdanning for bærekraftig utvikling	17
6. Roller og ansvar	18
Vedlegg: Oversikt over grunnlagsdokumenter	19

1. Bærekraftig utvikling og utdanningens rolle

1.1 Hva er bærekraftig utvikling?

FNs utdanningstiår for bærekraftig utvikling ble initiert under FN's toppmøte for miljø og utvikling i Johannesburg i 2002. Det er senere besluttet av FN's generalforsamling at perioden 2005–2014 skal være FN's tiår for utdanning for bærekraftig utvikling, og at UNESCO skal ha et ansvar for den internasjonale koordineringen av tiåret.

FN's generalforsamling oppnevnte i 1984 en kommisjon for å utrede sammenhenger mellom miljø og utvikling, Verdenskommisjonen for miljø og utvikling. Kommisjonen definisjon av bærekraftig utvikling er:

“Bærekraftig utvikling er en utvikling der behovene for dagens mennesker blir tilfredsstillt uten at det ødelegger muligheten for at framtidige generasjoner får tilfredsstillt sine behov.”

Som en oppfølging av rapporten fra Verdenskommisjonene for miljø og utvikling arrangerte FN en konferanse i Rio de Janeiro i Brasil i 1992. Den førte fram til en rekke vedtak som landene forpliktet seg til, og Agenda 21 ble utviklet. Agenda 21 er en handlingsplan for arbeidet med miljø og utvikling i det neste århundret, og beskriver blant annet den brede folkelige deltakelsen som er nødvendig for å skape en bærekraftig utvikling.

Norges nasjonale strategi for bærekraftig utvikling ble lansert våren 2004. Den beskriver bærekraftig utvikling slik: *“En bærekraftig utvikling krever at vi må se våre handlinger i et generasjonsperspektiv og være nøye når vi treffer valg som setter varige spor og påvirker våre etterkommeres handlingsfrihet og mulighet til å dekke egne behov, sågar for å overleve. Et grunnleggende prinsipp er derfor at vi må respektere naturens tålegrense og basere politikken på føre-var prinsippet.”*

Grunnlovens § 110b

Enhver har Ret til et Milieu som sikrer Sundhet og til en Natur hvis Productionsævne og Mangfold bevares. Naturens Ressourcer skulde disponeres ud fra en langsigtig og alsidig Betragtning, der ivaretager denne Ret ogsaa for Efterslægten.

For at ivaretage deres Ret i Henhold til foregaaende Led, ere Borgerne berettigede til Kundskab om Naturmilieuets Tilstand og om Virkningene av planlagte og iværksatte Indgreb i Naturen Statens Myndigheder give nærmere Bestemmelser til at gennemføre disse Grundsætninger.

1.2 Hva er utdanning for bærekraftig utvikling?

1.2.1 FNs definisjon

2005–2014 er utdanningstiåret for bærekraftig utvikling: Decade of Education for Sustainable Development (DESD). FN har denne beskrivelsen av hva utdanning for bærekraftig utvikling er:

Utdanning for bærekraftig utvikling har tre hovedområder: sosialt miljø, naturmiljø og økonomi. Disse tre områdene må ses i sammenheng.

Utdanning for bærekraftig utvikling synliggjør behovet for utdanning av høy kvalitet:

- Opplæring for bærekraftig utvikling må gjennomsyre alle læreplaner, og ikke utgjøre et enkelt fag
- Utdanningen skal bidra til å forankre verdier og prinsipper som ligger til grunn for bærekraftig utvikling
- Utdanningen skal stimulere til kritisk tenkning og problemløsning.
- Utdanningen bør baseres på metodemangfold som fremmer læreprosessen. Skrivning, drama, kunst, debatt, utforskning etc.
- Studentene/elevene bør delta aktivt i beslutninger om metodebruk i opplæringen
- Opplæringen bør ta opp lokale så vel som globale tema.

1.2.2 Europeisk strategi

United Nations Commission for Europe (UNECE) har laget en europeiske strategi for utdanning for bærekraftig utvikling, ESD. Denne er en konkretisering av FNs definisjon og har utformet en visjon for det europeiske arbeidet på feltet.

"Vår visjon for framtiden er en region med felles verdier av solidaritet, likestilling og gjensidig respekt mellom mennesker, land og generasjoner. Det er en region karakterisert av bærekraftig utvikling, inkludert sunn økonomi, rettferdighet, samhørighet, miljøvern og bærekraftig forvaltning av naturressurser for å møte behovene for dagens generasjon uten å ødelegge muligheten for at kommende generasjoner skal ha muligheter for å dekke sine behov¹.

Utdanning er, ved siden av å være en menneskerett, en forutsetning for å oppnå bærekraftig utvikling og er et viktig verktøy for god forvaltning, informert beslutningstaking og fremme av demokrati. Utdanning for bærekraftig utvikling kan derfor hjelpe til med å realisere visjonen om en bærekraftig utvikling.

Utdanning for bærekraftig utvikling utvikler og styrker kapasiteten til individer, grupper, lokalsamfunn, organisasjoner og land til å ta beslutninger til fordel for en bærekraftig utvikling. Den kan påvirke folks tenkemåte og i den sammenheng sette den i stand til å gjøre verden tryggere, sunnere og triveligere og gjennom dette forbedre livskvaliteten. Utdanning for bærekraftig utvikling kan bidra med kritisk refleksjon, økt bevissthet og muligheter slik at nye visjoner og begreper kan utforskes, og nye metoder og verktøy kan utvikles. Utdanningen skal øke den enkeltes muligheter til å handle for et sunt og produktive liv i harmoni med naturen² og med vekt på sosiale verdier, likestilling og kulturelt mangfold."

---

¹ Se "Vår felles framtid", 1987: Rapport fra verdenskommissjonen for bærekraftig utvikling.

² Rio-deklarasjonen for miljø og utvikling slår fast at hensynet til menneskene er i det sentrale i bærekraftig utvikling og at de har rett til et sunt og produktivt liv i harmoni med naturen. (se også Plan for implementasjon, verdensmøtet i Johannesburg 2002).

Målene i UNECEs strategi er:

- å sikre at politikk, lover og rammeverk støtter ESD
- å fremme bærekraftig utvikling gjennom formell og uformell opplæring
- å gi opplæringsansvarlige kompetanse til å inkludere bærekraftig utvikling i opplæringen
- å sikre tilgjengelighet til adekvate verktøyer og læremidler for ESD
- å fremme forsøk og utviklingsarbeid innenfor temaet
- å styrke samarbeidet for ESD på alle nivå innenfor UNECE regionen

1.2.3 Baltisk-nordisk strategi, Baltic 21E

En felles baltisk-nordisk strategi for utdanning for bærekraftig utvikling, Baltic 21E, er vedtatt. Strategien har dette som mål for skolene:

- Alle elever skal ha kompetanse, holdninger og ferdigheter slik at de kan være aktive, demokratiske og ansvarsfulle medborgere. På den måten kan de ta egne beslutninger og delta i arbeidet med å skape et bærekraftig samfunn. Elever innenfor yrkesutdanning skal også ha ferdigheter og kompetanse som er relevant for deres framtidige yrkesliv.

1.2.4 Nasjonalt nivå

Foreliggende nasjonale dokument bygger på den internasjonale anbefalingen. I tråd med FNs definisjoner vil utdanning for bærekraftig utvikling inkludere utvikling av evner og vilje til å se fenomener i sammenheng og analysere problemstillinger i et tverrfaglig perspektiv. Dette forutsetter at en har kunnskaper fra flere fagområder for å kunne treffe beslutninger til fordel for en bærekraftig utvikling. Ofte innebærer dette interessekonflikter. På grunn av kompleksiteten i slike spørsmål må opplæringen fremme evne til kritisk tenkning og problemløsning.

En rekke faglige tema er sentrale i opplæring for bærekraftig utvikling. Temaer som er høyest prioritert, varierer noe over tid, men spørsmål om klima, miljøgifter, biologisk mangfold og vårt forbruksmønster er sentrale. Nedenfor er det satt opp i alfabetisk rekkefølge tema som skolen kan ta utgangspunkt i innenfor bærekraftig utvikling. Innenfor hvert av områdene bør det faglige innholdet og de aktuelle saksforhold belyses ut fra en sosial, en økonomisk og en økologisk synsvinkel.

Avfall og gjenvinning

Den økende avfallsmengden er en utfordring for det bærekraftige samfunnet. Opplæringen må øke bevisstheten om hvordan avfallsmengdene kan reduseres, for hvordan avfall kan gjenvinnes, og hvordan avfall som inneholder miljøgifter kan håndteres.

Biologisk mangfold

Tap av biologisk mangfold er en alvorlig trussel mot en bærekraftig framtid. Innsikt i samspillet i naturen og samspillet mellom mennesker og natur er en forutsetning for å kunne ta reflekterte valg for å bevare arts mangfoldet på jorda. Opplæringen bør spille arts mangfoldets økonomiske, helsemessige, estetiske og etiske betydning.

Deltakelse og demokrati

Medansvar og deltakelse er sentrale forutsetninger i et bærekraftig utviklingsperspektiv. En vesentlig forutsetning for deltakelse og demokrati er at samfunnsskapt barrierer for likeverdig deltakelse bygges ned. Universell utforming er en strategi for å fremme likeverd

og like muligheter. Skolen er en viktig aktør for å sikre at borgerne i et demokrati kjenner sine rettigheter og plikter.

Energi

Den stadig økende etterspørselen etter energi fører til globale utfordringer knyttet til miljø, fred, forsyningsikkerhet og økte energipriser. Et mer variert og miljøvennlig energisystem med fornybare energikilder, energieffektivisering, introduksjon av miljøvennlig teknologi og fleksibel energiforsyning er en forutsetning for en bærekraftig utvikling.

Forbruk, ressurser og fordeling

Knapphet på sentrale naturressurser og ulik fordeling av ressursene globalt bidrar til fattigdom og er en alvorlig trussel mot en bærekraftig utvikling. Opplæringen må bidra til økt bevissthet om forbruksmønstre, at jordas naturressurser må forvaltes på en klok og solidarisk måte og gi innsikt i hvordan dette kan gjennomføres innenfor de fysiske, sosiale og økonomiske rammene som eksisterer.

Friluftsliv og naturopplevelser

Friluftslivsmeldingen, St.meld. nr. 39 (2000–2001) Friluftsliv, sier at naturopplevelser og friluftsliv gir grunnlag for den enkeltes bidrag til en bærekraftig utvikling. Friluftsliv må stå sentralt i opplæringen, blant annet fordi barns opplevelser og erfaringer i naturen gir inspirasjon og kunnskaper til å ta medansvar for en bærekraftig utvikling. Allemannsretten til tilgang til natur er viktig.

Helse

God folkehelse i befolkningen er viktig i bærekraftig samfunnsutvikling. Våre omgivelser – både materielle og kulturelle forhold - har stor betydning for livsstil og for helsetilstanden. Utformingen av nærmiljøet påvirker blant annet mulighetene til å være i fysisk aktivitet og opplevelsen av trygghet og tilhørighet. Det er behov for å kommunisere kunnskap om disse sammenhengene. Kunnskaper om globale helseutfordringer som hiv/aids bør belyses.

Interessekonflikter

Å sørge for at de grunnleggende behovene for alle mennesker på jorda blir tilfredsstillt, stiller krav til bærekraftig utnyttelse av naturen og til rettferdig fordeling av godene. Interessekonflikter oppstår ofte når ulike hensyn skal veies opp mot hverandre. Bruks- og verneinteresser kan ofte stå i sterk motsetning. Å lære å håndtere interessekonflikter er en del av opplæringen for bærekraftig utvikling.

Klima og luftkvalitet

Globale klimaendringer er en av de viktigste miljøutfordringene vi står overfor. Klimaendringer kan få store uønskede virkninger for livsvilkårene for mennesker, planter og dyr. Opplæringen må ta sikte på å gi innsikt i mekanismer som fører til de menneskeskapte klimaendringer en i dag kan observere, og om utviklingstrender dersom ikke premisene endres. Lokale luftforurensinger kan ha skadelige effekter både på helse og miljø.

Kulturminner

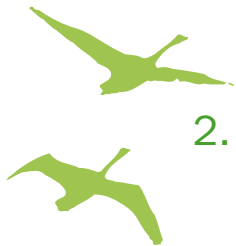
Å ta vare på kulturminner er viktig. De erfaringene forgjengerne våre gjorde, kan vi bygge videre på i dag. Fortida er med på å forme framtida, og vi bør ta vare på sporene etter forgjengerne våre. Bruk og gjenbruk av kulturminner er viktig for å styrke perspektivet bærekraftig utvikling. Elever bør bli oppfordret til å ta del i kulturminneforvaltningen på en velfundert og faglig korrekt måte. Dette danner grunnlag for et bærekraftig perspektiv på omgivelsene.

Naturområder

Tap av arealer er en trussel mot arts mangfoldet. Når naturområder bebygges, kan viktige naturressurser gå tapt både for matproduksjon og som grunnlag for rekreasjon for mennesker. Interessekonflikter vil ofte eksistere i spørsmål om utbygging. Opplæringen bør bidra til at kunnskaper er grunnlag for de valgene som tas.

Vannressurser

Vannet er viktig for livet på jorda, og tilgang på rent vann er en menneskerett. Likevel er rent vann for mange en knapp ressurs. Tilgang på rent vann er en hovedutfordring i arbeidet for en bærekraftig utvikling. Vannets kulturelle, økologiske og økonomiske betydning bør framheves i opplæringen

2. Status

Evalueringer fra nasjonale og internasjonale FOU-prosjekter knyttet til tema miljø og utvikling bidrar til innsikt i hva som fungerer, og hvor utfordringene i skolen knyttet til temaet opplæring for bærekraftig utvikling ligger.

2.1 Nasjonal strategi for miljø og utvikling

Utdannings- og forskningsdepartementet utviklet en strategi for miljø og utvikling i opplæringssystemet for perioden 1995-1998. En forskningsbasert evaluering av implementeringen av strategien ble gjennomført i 1999³. Evalueringen klarla følgende:

- Det var uklarheter omkring hva innholdet i opplæringen skal være. Spesielt var sammenhengen mellom lokale og globale miljøutfordringer svak.
- Evalueringen bekreftet at skolene ble inspirert av at aktører utenfor skolen etterspør deres resultater.
- Utvidelsen av skolens læringsarena som 90-årens læreplanverk vektlegger, er viktig for å fremme miljøopplæring.
- Organisasjonskulturen på den enkelte skole kan fremme eller hindre miljøopplæring.
- Manglende tilgang på naturgitte læringsarenaer utenfor skolen kan hindre denne opplæringen.
- Vilje og evne til å arbeide på tvers av fagene syntes å være til stede i for liten grad.
- For å få gjennomslag var det viktig å synliggjøre sammenhenger mellom miljøopplæring og andre satsingsområder i skolen.
- Skolene manglet evne, mulighet og kapasitet til å samarbeide med aktører utenfor. Det er problematisk for skolen å få tilbud om materiell og undervisningsopplegg fra mange aktører.
- Det lå store potensialer for skolen i å støtte miljøvernforvaltningen i arbeidet med lokal Agenda. Lokal Agenda 21 gav en god ramme for lokalt samarbeid.

---

³ Evaluering av strategi for miljø og utvikling i utdanningssektoren. Rogalandsforskning 1999.

2.2 Internasjonalt samarbeid

Norge har deltatt i ulike internasjonal Fou-programmer om opplæring for bærekraftig utvikling i de siste 20 år. I regi av Nordisk råd er det i flere perioder gjennomført skole-samarbeid på feltet. Innenfor UNESCO gjennomføres tiltak (møter og konferanser) som har utviklet kompetansen på området. Som ledd i FNs utdanningstiår for bærekraftig utvikling (2005-2014) har United Nations Commission for Europe (UNESCE) utviklet en europeisk strategi for utdanning for bærekraftig utvikling. Innenfor det nordisk-baltiske området er det etablert samarbeidsgrupper, og det er utviklet en strategi for utdanning for bærekraftig utvikling, Baltic 21E. Disse strategiene inneholder anbefalinger og videre presisering om hva som kjennetegner utdanning for bærekraftig utvikling. Foreliggende norske dokument for utdanning for bærekraftig utvikling er i tråd med de internasjonale føringene. Et program som startet under ledelse av OECD, omtales i neste avsnitt fordi det er representativt for resultater av det internasjonale FOU-arbeidet på feltet.

2.2.2 «Environment and School Initiatives»

Norge har deltatt i et OECD-prosjektet «Environment and School Initiatives» (ENSI) siden 1986. Det har deltatt skoleforskere og skolebyråkrater fra mange land i dette prosjektet. Målet har vært å finne ut om miljøopplæring egner seg som verktøy for skoleutvikling på elev-, lærer- og skolenivå.

- På elevnivå har en vært opptatt av å utvikle elevenes evne til å ta initiativ, samarbeide, formulere problemstillinger, innhente informasjon, erobre kunnskaper og å kunne trekke konklusjoner.
- På lærernivå har en sett på lærernes evne til å tilrettelegge for læring, lede læringsarbeidet, evne til å samarbeide på tvers av fag og samarbeid med aktører utenfor skolen.
- På skolenivå har sette på konsekvenser av denne typen opplæring knyttet til skolens måte å organisere læringsarbeidet på.

Konklusjoner fra ENSI-prosjektet kan oppsummeres slik:

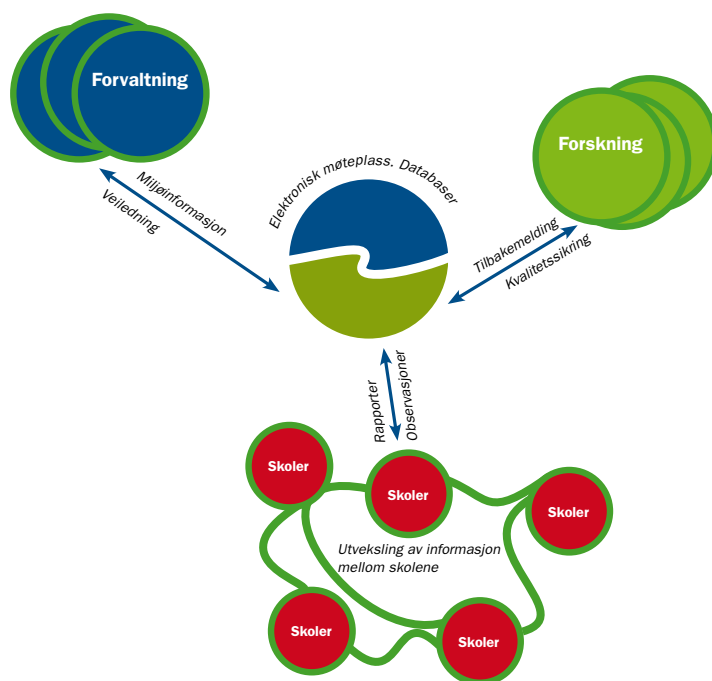
- Samarbeid mellom skolen og aktører utenfor skolen inspirerte elevene.
- Tverrfaglig samarbeid mellom lærer og nettverkssamarbeid mellom skoler inspirerte lærerne.
- Samarbeid mellom skoler og forskningsinstitusjoner så ut til å være til gjensidig nytte og fremme elevens læring.
- Elevene var flinke til å innhente informasjon, trekke konklusjoner og kommunisere sine funn til lokale beslutningstakere og pressen.
- Lærerne opplevde det som fruktbart å arbeide tverrfaglig.
- Skolen kan delta i arbeidet med Lokal Agenda 21 og bidra til arbeidet for bærekraftig utvikling.

2.3 Nettverk for miljølære

Evaluering av FOU-prosjekter viser at så lenge skolene får støtte og veiledning, er det lett å få til gode prosjekter. Skolene går imidlertid ofte tilbake til tidligere praksis etter at prosjektperioden er over. Utfordringen er å etablere strukturer som gir kontinuerlig støtte til skolene. Dette er en av bakgrunnene for at www.miljolare.no ble etablert som prosjekt i 1997 og senere videreutviklet.

Østlandsforskning evaluerte dette verktøyet i 2001. De konkluderte med at det var et godt verktøy, men at det ikke var godt nok utnyttet i skolen. Utdanningsdirektoratet har senere iverksatt aksjoner der en bruker dette verktøyet og hvor disse tiltakene ikke er mulig å gjennomføre uten dette nettstedet. En oversikt over resultater vises i ruten nedenfor.

Gjennom nettstedet henter elevene informasjon om tema knyttet til bærekraftig utvikling og legger inn resultatene av sitt eget arbeid. Hensikten med programmet er bl.a. å tilrettelegge for tverrsektorielt samarbeid og handlingsrettet virksomhet i lokalmiljøet, og å trekke inn globale perspektiver. Skolen har anledning til å presentere sitt arbeid for allmennheten og til å utveksle ideer og samarbeide med andre skoler. Oppdatert miljøinformasjon er sikret gjennom at www.miljolare.no er knyttet sammen med www.miljostatus.no, som gir en oversikt over miljøtilstanden i Norge. Innenfor www.miljolare.no samarbeider Utdanningsdirektoratet med fagdepartementer som Miljøverndepartementet, Barne- og likestillingsdepartementet og Landbruks- og matdepartementet. Det er også innledet et samarbeid med organer som Forbrukerrådet, Idébanken, Grønn Hverdag og Sabima.

I 2003 deltok ca 700 skoler i en inneklimateaksjon.

I 2004 deltok 200 skoler i kartlegging av veistøv, 183 skoler i en kampanje "Energimåling" og 42 skoler i en konkurranse om vannressurser.

I 2005 deltok 220 skoler i en kulturminneaksjon og 274 skoler i en vannkvalitetsundersøkelse.

Energikampanjen videreføres som en årlig aktivitet, og i 2005 deltok 204 skoler. En konkurranse, "Vann i lokalt og globalt perspektiv", ble gjennomført i 2005, og 55 rapporter ble levert inn.

I løpet av 2005 har over 530 deltakere sendt inn rapporter om 5573 tiltak innenfor www.miljolare.no. Totalt er 2684 skoler og 184 andre deltakere registrert som brukere av nettstedet.

2.4 Andre tiltak

En satsing knyttet til utvikling av interesse for bærekraftig energiutvikling, kalt Regnmarkerne, er iverksatt som et samarbeid mellom Enova og Utdanningsdirektoratet. Det er sendt ut klassesett av en bok som inneholder en fortelling der energi er et sentralt tema. Enova har gitt Norsk Gallup i oppdrag å undersøke bruken av boken. Rapporten viser at 70 % av alle elever på 5. trinn har lest boken, og mange elever har gitt tilbakemeldinger om sine refleksjoner omkring jordas framtid.

Opplæringsprogrammet "Lære med skogen" (LMS) er et samarbeid mellom Landbruks- og matdepartementet og skog- og trebruksnæringene. De senere årene har 120–150 tusen elever årlig benyttet Lære med skogen. I tillegg har over 2000 lærere hvert år deltatt på etterutdanningskurs. Det har også vært et nært samarbeid med mange av lærerutdanningsinstitusjonene. www.treveen.no setter fokus på bruk av tre i samfunnet og er en viktig del av tresatsingen mot barn og unge. www.energiveven.no er Lære med skogens verktøy for energibruk med spesielt vekt på bioenergi.

Kunnskapsdepartementet, Barne- og likestillingsdepartementet og EU støtter prosjektet "The Consumers Citizenship Network" i en satsing på utdanning for bærekraftig utvikling. En viktig del av prosjektet handler om å bistå elever i å identifisere, evaluere og dokumentere kreative initiativer i deres nærmiljø om bærekraftig forbruk.

Et interaktivt verdensatlas, Globalis, er utviklet av FN-sambandet i samarbeid med GRID-Arendal og Høgskolen i Hedmark. Det er et verktøy for bruk i opplæring for bærekraftig utvikling, med særlig relasjon til tusenårsmålene som er vedtatt av FN. Prosjektet er støttet av Utenriksdepartementet, Norad og Tusenårsmålskampanjen

Norad har gitt midler til en rekke prosjekter knyttet til miljø og utvikling med vekt på nord-sør perspektiver. I regi av frivillige organisasjoner pågår en del opplæringstiltak, og det gjennomføres opplæring i friluftsliv og uteskole i regi av friluftslivsorganisasjoner. Det gjennomføres i tillegg prosjekter på beslektede temaer som det er vanskelig å fange opp og få full oversikt over.

Heftet «YouthXchange - Veiledning mot en bærekraftig livsstil» - bygger på den engelske hovedutgaven som er utgitt av FNs miljøprogram (UNEP) og FNs organisasjon for utdanning, vitenskap og kultur (UNESCO). YouthXchange inngår i FNs utdanningstiår for undervisning for bærekraftig utvikling 2005 - 2014. Heftet er sendt ut til alle skoler og er for øvrig tilgjengelig på nettet www.miljolaer.no/ycx

3. Grunnlaget for opplæring i bærekraftig utvikling

3.1 Generelt

Det lages regelmessige meldinger til Stortinget om regjeringens miljøvernpolitikk. I St. meld. nr. 21 (2004–2005) "Regjeringens miljøpolitikk og rikets miljøtilstand" pekes det på viktigheten av utdanning⁴. I denne meldingen heter det

En betydelig del av kunnskapsoppbyggingen skjer gjennom utdanningsinstitusjonene. Både grunnopplæringen, herunder fagopplæringen, og høyere utdanningsinstitusjoner tilfører nye generasjoner kunnskap, holdninger og ferdigheter som kan bidra til en bærekraftig utvikling⁵.

3.2 Læreplaner

Læreplanene gir mål og rammer for skolenes innhold. Skolen skal planlegge og utvikle den konkrete opplæringen i samarbeid med elevene. Det er derfor viktig at skolen ser de fagspesifikke planene i sammenheng med den generelle delen av læreplanen.

I Læringsplakaten som er en del av Kunnskapsløftet, sies det blant annet:

- Stimulere elevene og lærlingene/lærekandidatene i deres personlige utvikling og identitet, i det å utvikle etisk, sosial og kulturell kompetanse og evne til demokrati-forståelse og demokratisk deltakelse.

I den generelle delen av læreplanen for grunnskole, videregående opplæring og voksenopplæring vektlegges opplæring om bærekraftig utvikling. Den har et eget kapittel om det miljøbevisste mennesket⁶.

Samspillet mellom økonomi, økologi og teknologi stiller vår tid overfor særlige kunnskapsmessige og moralske utfordringer for å sikre en bærekraftig utvikling. Opplæringen må følgelig gi bred kunnskap om sammenhengene i naturen og om samspillet mellom menneske og natur.

Planen trekker fram prinsipper som er viktige for opplæring for bærekraftig utvikling:

- * arbeidsformer som aktiviserer elevene og utfordrer elevenes fantasi og skaperevne
- * tverrfaglig samarbeid og helhetlig kunnskap
- * lokalsamfunnet skal brukes som undervisningsarena
- * etiske problemstillinger skal vektlegges
- * vurderingsformer som tar hensyn til et utvidet kunnskapsbegrep

I Læreplanverket for Kunnskapsløftet er perspektivet bærekraftig utvikling ivaretatt som et perspektiv i mange av fagplanene.

---

⁴ St.meld. nr. 21 (2004-2005) "Regjeringens miljøvernpolitikk og rikets miljøtilstand"

⁵ St.meld. nr. 21 (2004-2005) "Regjeringens miljøvernpolitikk og rikets miljøtilstand"

⁶ Læreplan, generell del

3.3. Planlegging av opplæringen

Opplæring i bærekraftig utvikling stiller krav til utvikling av kunnskap, erfaringer, holdninger og ferdigheter og til utvikling av handlingskompetanse. Opplæringen skal bidra til refleksjon og gi anledning til fordypning i fagstoff. Det er ofte et dilemma mellom faglig fordypning og krav til tverrfaglig innsikt. I planleggingen bør det vurderes hvordan det tverrfaglige perspektivet kan gi en dypere innsikt i faglige temaer i læreplanen.

Særlig på barnetrinnet vil opplevelser og erfaringer fra naturen være sentrale. Elevene må på et tidlig tidspunkt gis mulighet til å oppleve direkte hvilke verdier som er knyttet til å være i og oppleve naturen, også kulturlandskap og kulturminner.

Medvirkning er en annen sentral verdi. Opplæringen må gi rom for elevaktivitet i valget av oppgaver. Slik kan elevene få anledning til å velge konkrete oppgaver som for eksempel å rydde og vedlikeholde turstier og friluftsområder, kartlegge biologisk mangfold, overvåke vannkvalitet, overvåke energibruk m.m. Det er viktig å skape læringsarenaer og legge til rette for at produktet av elevenes læringsarbeid kan bli til nytte for samfunnet. Skolen kan derfor ta kontakt med ulike lokale instanser for å klarlegge hvilke områder skolen kan benytte, og hvilke oppgaver det er aktuelt at skolen gjennomfører. Lokale myndigheter, institusjoner og lokalt næringsliv har en viktig rolle som bidragsytere til gode læringsarenaer

3.4 Kompetanseutvikling

St.meld. nr. 30 (2003-2004), Kultur for læring, varsler et kompetanseløft for grunnutdanningen, og det er utviklet en strategi for kompetanseutvikling i grunnopplæringen⁷. Skoleeieren skal vurdere hvilke kompetanseutviklingstiltak som bør prioriteres, og bidra til å utvikle, vedta og gjennomføre planer for kompetanseutvikling. For kompetanseutvikling innenfor bærekraftig utvikling må den enkelte skole legge dette temaet inn i sine ordinære planer.

For kompetanseutvikling innenfor bærekraftig utvikling er det viktig at det gis opplæring i det rent faglige innholdet, og at det får et tverrfaglig perspektiv som bygger på gode faglige kunnskaper. Opplæringen bør både være forankret i kunnskap fra naturvitenskapene, fra samfunnsvitenskapene og fra økonomiske fag. Opplæring i praktiske ferdigheter knyttet til ferdsel og læring i naturen er også nødvendig.

Opplæring for bærekraftig utvikling inneholder ikke et sett av gitte svar, men skal oppfordre til at eleven utvikler sine egne standpunkter på grunnlag av faglig innsikt. Læreplananalyse vil være et viktig element i kompetanseutviklingen.

---

⁷Kompetanse for utvikling. Strategi for kompetanseutvikling i grunnopplæringen 2005-2008

4. utfordringer

Internasjonale og nasjonale evalueringer viser at skoler trenger støtte og veiledning for at bærekraftig utvikling skal bli en integrert del av opplæringen.

For å nå målene for opplæring for bærekraftig utvikling slik de er beskrevet i FNs dokumenter og i europeiske og nordiske dokumenter, forutsettes det

- at opplæring for bærekraftig utvikling integreres i opplæringen slik at den blir del av skolens normale virksomhet
- at det utvikles ansvarsfølelse og solidaritet med verdens fattige og med kommende generasjoner. Dette stiller krav til etablering av læringsarenaer som gir nødvendig opplevelser og erfaringer
- forståelse for samfunnsskapt barrierer som hindrer deltakelse og demokrati.

4.2 Skoleierviv/lokalt nivå

Utfordringer for skoleeier og skoler er

- å inkludere tiltak i skolens og kommunes planer slik at opplæring for bærekraftig utvikling blir en integrert del av opplæringen
- å forankre ansvaret hos skolens ledelse
- å legge til rette for samarbeid mellom skolen, kommunal forvaltning, frivillige organisasjoner og næringslivet.

4.3 Skolenivå

Utfordringer på skolenivå er

- å se sammenhengene mellom opplæring for bærekraftig utvikling og andre satsingsområder i opplæringen
- å sette de lokale utfordringene i et nasjonalt og globalt perspektiv, og å være i stand til å konkretisere globale utfordringer
- å kunne ta opp og behandle spørsmål som det er knyttet interessekonflikter til i lokalmiljøet
- å etablere samarbeid med skoler i andre land som arbeider med temaer innenfor bærekraftig utvikling.

5. Visjon, mål og tiltak

5.1 Visjon

En grunnopplæring som bidrar til bærekraftig utvikling.

Mål

- Elevene har reell medvirkning innenfor opplæring for bærekraftig utvikling som er opplevelses- og erfaringsbasert, handlingsrettet og som gir faglig fordypning. Lærerne har kompetanse, og rammebetingelser er til stede for å drive opplæring for bærekraftig utvikling der sosiale, naturressursmessige og økonomiske aspekter er integrert.
- Norge har godt utviklede nettverk og samarbeidsrelasjoner mellom skoler, aktuelle etater, frivillige organisasjoner og forskningsinstitusjoner på nasjonalt, regionalt og lokalt nivå. Et internettbasert system bidrar til kommunikasjon og informasjons-spredning.
- Gjennom evalueringer, rapporteringer og utviklingsarbeid får en kunnskap om opplæring i bærekraftig utvikling som gir grunnlag for videreutvikling av tilbudene.
- Norge deltar i internasjonale fora med henblikk på å utveksle forskningsresultater og å heve kvaliteten på opplæringen for bærekraftig utvikling både i Norge og andre land.

5.2 Områder: tiltak og ansvar

5.2.1 Læreplaner og læringsressurser

	Tiltak	Ansvar/samarbeid	Status
1	Utvikle materiell knyttet til tema innenfor bærekraftig utvikling og kompetansemål i læreplanene, og sørge for at disse er tilgjengelig for skolene	Utdanningsdirektoratet i samarbeid med relevante institusjoner (tverrdepartemental gruppe, Enova, Idébanken, Grønn hverdag etc). Relevante fagmiljøer i direktorater og innenfor lærerutdanning deltar.	Der er stadig forespørsler fra eksterne samarbeidsparter om profilering av aktuelle tema. Dette knyttes til www.miljolare.no
2	Bærekraftig utvikling i læreplanverket	Utdanningsdirektoratet	Bærekraftig utvikling ivaretas i læreplaner der det er relevant

5.2.2 Nettverksbygging og kommunikasjon

	Tiltak	Ansvar/samarbeid	Status
1	Viderefører og videreutvikle tverretattlig samarbeid på nasjonalt nivå er etablert. Initiere og støtte tverretattlig samarbeid på regionalt nivå	Utdanningsdirektoratet i samarbeid med tverrdepartemental gruppe og fylkesmannen	Gruppe på nasjonalt nivå er opprettet. Det er et ønske at tilsvarende skal eksistere knyttet til fylkesmannen. Dette vil bidra til at innsats overfor skolene samordnes
2	Sikre et godt samarbeid mellom skoler, og mellom skolen, forvaltningen, forskningsmiljøer, frivillige organisasjoner og næringslivet	Utdanningsdirektoratet i samarbeid med tverretattlig gruppe og utvalgte kommuner. www.miljolare.no benyttes som verktøy for dette.	Innledet samarbeid med Miljøverndepartementets og KS sitt program for Agenda 21. Dette er knyttet til www.miljolare.no og inkluderer forskning og frivillige organisasjoner.
3	Vedlikeholde videreutvikle og drifte www.miljolare.no og sikre at det støtter kommunens/skolenes arbeid med handlingsrettet opplæring for bærekraftig utvikling	Utdanningsdirektoratet i samarbeid med departementer/direktorater gir oppdrag til forskningsmiljøer og andre relevante partnere (Universitetet i Bergen, Naturfagsenteret, andre universiteter, Norsk institutt for luftforskning m.fl).	Videreføre samarbeidet mellom www.miljolare.no og www.miljostatus.no Forskere kvalitetssikrer elevenes arbeid. Resultater fra opplæringen kan være til nytte for samfunnet
4	Legge til rette slik at skoler er aktører i nasjonale programmer (overvåking av vann kvalitet, biomangfold, inneklima),	Utdanningsdirektoratet i samarbeid med tverrdepartemental gruppe engasjerer forskningsmiljøer. Oppgaver er knyttet opp til kompetansemål i læreplanen i naturfag og samfunnsfag. Elever blir motivert, får faglig innsikt og oppøving i grunnleggende ferdigheter. Må ses i sammenheng med pkt 3	Systemet for dette er utviklet. Det er gjennomført for enkelte tema, og har stort potensiale for samarbeid mellom skoler og lokalmiljøet.
5	Samarbeide om Forskningsrådets forskningskampanje hver høst	Utdanningsdirektoratet i samarbeid med Forskningsrådet og relevante forskningsmiljøer. Temaer som velges er i tråd med kompetansemål i læreplanene. Elevene skal observere, samle informasjon og registrere funn på Internett. Dette støtter utvikling av grunnleggende ferdigheter og faglig innsikt. Skolene får veiledning fra et forskningsmiljø.	Gjennomført kampanjer i tre år. Nytt tema hver høst

5.3.3 Evaluering og rapportering

	Tiltak	Ansvar/samarbeid	Status
1	Vurdere internasjonale kvalitetsindikatorer knyttet til utdanning for bærekraftig utvikling	Utdanningsdirektoratet gir oppdrag til forskningsmiljø	Et internasjonalt indikatorsett er under utvikling. Norge har sagt at vi kan prøve dette ut høsten 2006
2	Bærekraftig utvikling blir del av utdanningssektorens rapportssystemer	Utdanningsdirektoratet og fylkesmennene	Dette gjennomføres som en del av ordinær rapportering
3	Kartlegge omfanget av opplæring for bærekraftig utvikling og dokumentere hvordan dette legges inn i fagene	Utdanningsdirektoratet utlyser kartlegging	Innsats i 2007/2008
4	Resultater fra forskning og utviklingsarbeid innenfor opplæring for bærekraftig utvikling kommuniseres til sektoren	Dette kan være internasjonale rapporter og rapporter som fagmiljøer har utført, gjøres tilgjengelig	Publiserer på nettstedet udir, skolenettet og www.miljolare.no

5.3.4 Internasjonalt samarbeid om utdanning for bærekraftig utvikling

	Tiltak	Ansvar/samarbeid	Status
1	Følge opp Baltic 21E strategien og UNECEs strategi for utdanning for bærekraftig utvikling	Utdanningsdirektoratet i samarbeid med tverretattlig gruppe. Et nettbasert verktøy www.sustain.no er under utvikling basert på erfaringer med www.miljolare.no	Udir har fått i oppdrag av UFD å delta i en internasjonal gruppe for oppfølging av UNECE-strategien.
2	Delta i og følge opp UNESCOs arbeid for utdanning for bærekraftig utvikling i perioden 2005-2014	Utdanningsdirektoratet i samarbeid med tverretattlig gruppe	Se pkt 1 (samme sak)
3	Delta i og bidra til å videreutvikle et internasjonalt forsknings- og utviklingsprogram om bruk av IKT i utdanning for bærekraftig utvikling	Utdanningsdirektoratet i samarbeid med en internasjonal gruppe der Finland, England, Østerrike, Ungarn mf. deltar. Det er en videreføring av programmet Environment and School Initiatives.	Det skal søkes om midler fra Comenius 3-programmet i løpet av 2006
4	Delta i The Globe program	Globe er verdensomspennende program der sentral drift er finansiert av USA. Utdanningsdirektoratet gir oppdrag til en norsk koordinator som veileder de norske skolene i programmet.	Dette oppdraget er satt ut til Vest-Telemark ressurscenter ved Vest-Telemark vgs
5	Delta i UNEPs YouthXchange-satsingen	Idebanken deltar i det internasjonale arbeidet og gir tilbakemeldinger til den norske satsingen	Dette læremidlet er sendt ut til alle skoler

6. Roller og ansvar

	Utdanningssektor	Fagsektor
Sentralt	<p>Udir og Kunnskapsdepartementet</p> <ul style="list-style-type: none"> - sette mål for tilrettelegging av tiltak i opplæringssystemet - sørge for at temaet er integrert i læreplaner - engasjere fagmiljøer, gi oppdrag om sentralinitiert FOU-virksomhet - sette krav til tilbakereportering om arbeidet - evaluere og etterprøve tiltakene - sørge for at informasjon om nye og igangsatte tiltak er tilgjengelig for skolene - gi opplysninger om etter- og videreutdannings tilbud - bidra til at det eksisterer egnede læringsressurser på området 	<p>MD, SFT, DN, RA, Polarinst., Statens kartverk, SHdir. BFD, m.m</p> <ul style="list-style-type: none"> - lage generelt informasjonsmaterieill på sentrale tema - ajourføre www.miljøstatus.no på landsnivå - sørge for at bredden i BU- problematikken er ivarettatt - argumentere for de verdimeslige prioriteringer forvaltningen står for - støtte utdanningsmyndigheter i arbeidet med utviklingsprosjekter med nasjonal overføringsverdi - ha overordnet ansvar for at informasjon/argumentasjon er tilgjengelig for skoleverket
Regionalt nivå fylkesnivå *	<p>Fylkesmannen</p> <ul style="list-style-type: none"> - vurdere tilstanden og rapportere behov til sentrale myndigheter - rapportere om tiltak på området til sentralt nivå - følge opp oppgaver fra sentralt nivå når det gjelder spesielt tiltak 	<p>Fylkesmannen/fagavdelinger</p> <ul style="list-style-type: none"> - bidra til gjennomføring av tiltak i planen - ha oversikt over miljøstatus for fylkene og ajourføre Miljøstatus på Internett - samarbeide med kommunene, bl.a. gjennom å finne fram til relevante oppgaver for skolene - være behjelpelig med å fordele områder som skal overvåkes og/eller rehabiliteres
Kommunalt fylkes-kommunalt (skoleeier) nivå **	<p>Skoleeieren</p> <ul style="list-style-type: none"> - utarbeide planer for kommunen - få planen politisk behandlet og godkjent - veilede skoler - skolere lærere - bidra til at skolene samarbeider med andre etater, organisasjoner og gjennomfører konkrete tiltak 	<p>Etater i kommunene</p> <ul style="list-style-type: none"> - orientere skoler om kommunens arealplan, lokale utfordringer og relevante handlingsplaner - formidle kontakt mellom skoler/ myndigheter, kommunale etater og offentlige og frivillige organisasjoner i lokale ressurs spørsmål
Skolenivå	<p>skolelederen</p> <ul style="list-style-type: none"> - utvikle lokale planer der bærekraftig utvikling er satt inn i en helhetlig strategi for skolen - bidra til at det planlegges og gjennomføres relevante oppgaver som ledd i opplæringen 	

Vedlegg: Oversikt over grunnlagsdokumenter

Love og forskrifter

- Lov 17.07.1998 nr. 61 om grunnskolen og den videregående opplæringa (opplæringslova):
Lov 04.07.2003 om frittstående skoler (friskolelova)
- Forskrift til opplæringslova 28.06.1999 nr. 722 med senere endringer
- Forskrift om miljørettet helsevern i barnehager og skoler m.v. 01.12.1995 nr. 928
- Forskrift om systematisk helse-, miljø- og sikkerhetsarbeid i virksomheter 06.12.1996 nr.1127

Veiledere og retningslinjer

- Veileder om § 9a, om elevenes skolemiljø og informasjonsbrosjyre om elevenes skolemiljø til elever og foreldre (oktober 2004)
- Større lokal handlefrihet i grunnopplæringen. Om organisering av opplæringen (Opl. § 8-2). Informasjons- og veiledningshefte.
- NOU 2005:8 Likeverd og tilgjengelighet

Stortingsmeldinger

- St.meld. nr. 30 (2003-2004) Kultur for læring, Utdanningsdepartementet
- St.meld. nr. 16 (2004-2005) Leve med kulturminner
- St.meld. nr. 16 (2002-2003) Resept for et sunnere Norge, Helsedepartementet
- St.meld. nr. 39 (2000-2001) Friluftsliv. Ein veg til høgare livskvalitet, Miljøverndepartementet
- St.meld. nr. 49 (2003-2004) Mangfold gjennom inkludering og deltakelse
- St.meld. nr. 39 (2001-2002) Oppvekst- og levekår for barn og ungdom i Norge
- St.meld. nr. 46 (1988-89) Om miljø og utvikling, MD
- St.meld. nr. 13 (1992-93) Om FN-konferansen om miljø og utvikling i Rio de Janeiro
- St.meld. nr. 58 (1996-97) Miljøvernpolitikk for en bærekraftig utvikling, MD
- Nasjonal strategi for bærekraftig utvikling, Utanriksdepartementet 2004
- NOU 2005:5 Enkle signaler i en kompleks verden, Statens informasjonstjeneste 2005
- St.meld nr. 21 (2004-2005) Regjeringens miljøvernpolitikk og rikets miljøtilstand
- St.meld nr. 40 (2002-2003) Nedbygging av funksjonshemmede barrierer

Strategier/handlingsplaner

- Strategi for kompetanseutvikling i grunnopplæringen 2005-08, Kompetanse for utvikling
- Regjeringens strategi om likeverdiguutdanning i praksis (2004- 09)
- Realfagstrategien
- Regjeringens handlingsplan for fysisk aktivitet
- Regjeringens handlingsplan mot rasisme og diskriminering (2002-06)
- Utdannings- og forskningsdepartementet og Utdanningsdirektoratets strategi for dokumentasjon og forskning i grunnopplæringen 2005-08 Kunnskap for utvikling (2005-08)
- Kompetanse for utvikling. Strategi for kompetanseutvikling i grunnopplæringen 2005-2008
- Regjeringens handlingsplan for økt tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne. Plan for universell utforming innen viktige samfunnsområder.
- Soria Moria erklæringen

Internasjonale dokumenter

- FNs miljøvernundervisningsprogram, IEEP, UNESCO/UNEP, 1977
- Intergovernmental Conference on Environmental Education, Tbilisi (USSR) okt 1977
- UNEP-UNESCO Congress Environmental Education and Training, Moskva 1987
- Læreplanen for grunnskolen, videregående opplæring og voksenopplæring, generell del 1993.
- Agenda 21 for utdanning for bærekraftig utvikling i Østersjøområdet, Baltic 21E, januar 2002
- Economic Commission for Europe, Committee on Environmental Policy, December 2004, CEP/AC 13/2005/3
- United Nations Decade of Education for Sustainable Development 2005-2014, oct 2004
- Tusenårsmålene

Utdanningsdirektoratet
Postboks 2924 Tøyen
0608 Oslo

Internett: www.utdanningsdirektoratet.no
Bestillingstorget: bestilling.utdanningsdirektoratet.no
E-post: bestilling@utdanningsdirektoratet.no
Telefaks: 23 30 13 89